

A *csalán* szó török háttéréhez

A TESz. (1: 472b—473a) a magy. *csalán* ‘Brennessel’ szót ótörök eredetűnek mondja és a következő — a magyar szó történetét, etimológiáját tárgyaló korábbi irodalomban előforduló — török szavakkal veti egybe: csagatáj *čala yan* ‘csalán’, ojrot *čalkan*, *čalkančak* ‘ua.’, khívai tatár *čal yan* ‘tövisbokor’. A magyarba került török átdó alakot egyezőnek gondolja a csag. *čala yan* adattal, felvetve azt a lehetőséget, hogy az átdó forma **čali yan* is lehetett. A török alakokat a TESz. a török *čal-* ‘csap’ ige származékának tekinti.

A *csalán* azon szavaink közé tartozik, melyek látszólag szilárd török etimológiával rendelkeznek. Ugyanakkor, ha figyelmesen áttekintjük a vonatkozó irodalmat, számos, a *csalán* szó történetével foglalkozó tanulmányban találunk olyan megjegyzést, mely jelzi, hogy sem a közel harminc alakváltozatot mutató magyar *csalán* szó etimológiai magyarázata, sem a szó török háttére nem kellőképpen tisztázott.

Vámbéry — a tőle nem idegen — nagyvonalúsággal kezelte a török átdó alakot, mind hangtani, mind szemantikai szempontból. Hol ‘a szűrő, a vágó’ (NyK 8:134), hol ‘az égető, a csípő’ (MBölcs 144) jelentésből indult ki, megengedve, hogy az átvett török alak *čala yan* (NyK 8:134, MBölcs 144) vagy **čalan ~ *čal yan* (MEr. 224) is lehetett.

Igen korán felmerült az irodalomban (Munkácsi: NyK 20: 472), hogy a magy. *csalán* összefügghet a csuv. (Zol.) *šalan* ‘tüskebokor’ szóval. Gombocz (MNy. 3: 110—111; BTLw. 57—58) jóval óvatosabb: a csuvas adatot csak kérdőjellel kapcsolja a török adatok sorába, ugyanakkor kételye megfogalmazása ellenére, bővíti a török adatokat a több török nyelvből ‘répa’ jelentésben ismert *šal yam ~ šal yan* szóval. Ez utóbbi szó perzsa jövevény a törökben, és semmiképpen sem tartozik ide, mint erre azóta többen is rámutattak (vö. TESz. 1: 473a).

Gombocz egyébként (MNy. 3: 111) valószínűnek gondolta, hogy a magyar nyelvbe került török szó igei származék lehetett, de úgy vélte, hogy a kézenfekvőnek mutatkozó *čal-* igeire „kissé távol álló jelentése miatt nem gondolhatunk”. Másutt (MNy. 9: 387—388) a török etimológia hangtani oldalával foglalkozva, Gombocz egy ősmagyar **csalán* alakot rekonstruál a szépszámú nyelvjárási alakváltozatnak, ugyanakkor (Kleibelsberg-Eml. 160) a VárReg. „de villa *Soluhan*” helynevét egy háromtagú tör. **čali yan* átdó alakból látja magyarázhatónak. Ez utóbbi megjegyzése akár Horgernek is szólhat, aki (MNy. 8: 451) pontosan azt vitatta, hogy szükséges-e háromtagú etimon föltételezése a magy. *csalán* szó számára, s úgy látta, hogy egy már az ócsuvasban összevont **čalān* formából a magyar nyelvben szabályosan következne a *csalán*. Horger — röviddel cikke megjelenését követően

— korrigálta álláspontját (MNY. 9: 111—116), és magyar fejleményként értékelte az *-á ya-* > *-á-* összevonódást.

Németh (MNY. 17: 25), majd Ligeti (NyK 49: 125) mindenesetre nem a legrégebbi, „ócsuvas”, hanem az ún. „középső” jövevényszó-rétegbe utalják a *csalán* szót. Németh később (1991: 234, 67.j.) összekapcsolja a *csalán* közszót az anonymusi *Salán* bolgár-török fejedelmi névvel, s azt írja, hogy a *Salán* esetében egy „török *Čalan* ~ *Čalğan* alakból kell kiindulni, mely a *čal-* ‘levág, leüt, rácsap, lecsap’ származéka”. A *csalán* közszóval kapcsolatban mintha nem módosította volna véleményét, hiszen azt írja, inkább kipcsak, mintsem bolgár-török, s nem tartja valószínűnek, hogy kazár lenne.

Egy lényeges, a *csalán* szó török háttérét elsőrendűen érintő problémát tárgyalt Hasan Eren (MNY. 39: 358—359). A korábbi irodalom áttekintése után — helyesen — elutasítja a csuv. *šalan* ‘tüskebokor’ és tör. *čalağan* ‘csalán’ összefűzésének lehetőségét. Abban viszont már semmiképp sem követném Hasan Erent, miszerint a csuvas *šalan* „az oszmán-török *salyan* ‘temovnik, die Distel’ (Radl.)” szóval függ össze.

Az irodalom rövid, teljességre nem törekvő áttekintése során talán sikerült rámutatni arra, hogy a „biztos török etimológiájú” magyar *csalán* szóval kapcsolatban számos olyan kérdés merült fel eddig, melyek nem mindegyike oldódott meg. Ez lehet az oka annak, hogy Ligeti Lajos, utolsó nagy alapvetésében (1986: 58, 66, 89, 118, 197, 202, 287, 308, 530) nem kételkedik ugyan a *csalán* török származtatásában, de világosan jelzi (58), hogy a „török szó története nincs kellően tisztázva”.

Az alábbiakban megpróbálom összefoglalni a magyar *csalán* számára szóba jöhető török etimonra vonatkozó főbb adatokat. Jelezni szeretném, hogy a török háttér áttekintése után, nem látom indokoltnak, hogy új úton induljunk el a magyar *csalán* származtatása során. Kétségtávol igaz azonban, hogy a török adatok mindeddig nem voltak kellő módon összeállítva, s így, természetesen, szép számmal merülhetett fel kétely a korábbi származtatást illetően.

A *csalán* ‘Brennessel’ számára átadó alakként számításba vehető forma — a TESz. szerzőinek helyes ítélete alapján — *čaliğan lehetett. Annak eldöntésére, hogy a magánhangzóközi *-g-* egy zárhang, vagy egy réshang [ɣ] volt-e a török átadó formában nem vállalkoznék. Jómagam osztom Ligeti Lajos álláspontját (1986: 64—71), miszerint a honfoglalás kori és azt megelőző török-magyar nyelvi érintkezés során a török és ős-/ómagyar nyelv számos konvergens változást mutathatott, s ez — többek között — érinthette a gutturálisok sorsát is.

A török *čaliğan alak morfológiai szerkezete **čal-i+ğan* lehetett. A szó igei bázisa nagy valószínűséggel az a *čal-* ige, melyet az etimológiai irodalom eddig is a kiinduló alakként kezelt. *Nem zárhatjuk ki ugyanakkor teljes biztonsággal, hogy a kiinduló igei bázis csak homofón volt a jölsimert és a törökségben nagy elterjedtséget mutató čal- igével.*

Ez utóbbi ige ótörök adatait Clauson gyűjtötte össze (ld. nála 417b—418a: *čal-* orig. ‘to knock (someone Acc.) down, to throw (him) to the ground’). A Clausonnál tárgyalt származékokat az alábbi szócikkek tartalmazzák: 419a: *čaltur-*; 419b: *čaliğ*; 420b: *čalmā*; 420b: *čalan*; 421a: *čalin-*; 421a: *čalsik-*; 421ab: *čališ*; 421b: *čališ-*. A további nyelvtörténeti adatokra a középkipcsak korpusból ld. Berta 1996: 123—125.

Az a fentebb már jelzett szemantikai nehézség, melyet a korábbi irodalomban elsőként Gombocz (MNY. 3: 111) tett szóvá, elhárítható. Fontos tudni, hogy az általánosan elterjedt jelentések 'üt; csap; állatot leszúr, levág; húros hangszeren játszik' mellett ennek az igenek, vagy egy homofón igei alaknak néhány török nyelvben olyan jelentése is van, melyek érthetővé teszik, miként válhatott a *çal*- bázis egy 'csalán' jelentésű *čaliğan alak forrásává. Az alábbiakban csakis ezekből a jelentésekből nyújtok válogatást:

Kipcsak nyelvek:

kirgiz *çal*- [egyéb jelentések mellett] '(o životnom) ščipat' travu', kazak [egyéb jelentések mellett] *šal*- 'poest' (travu) na hodu (o skotine)'

Oguz nyelvek:

türkmen *çal*- [egyéb jelentések mellett] 'točit', delat' ostrym; zatačivat'', török *çal*- [egyéb jelentések mellett] 'gravirovat' (po metallu); tronut' čto; povredit' čto čem', vö. pl. az alábbi kifejezésekben *bu halıyı güneş çaldı* 'étot kover vygorel na solnce', *onu gün çaldı* 'on polučil solnečnyj udar' (tkp. 'megszúrta a nap').

Haladzs:

Charrabi nyelvjárás (Doerfer—Tezcan 97a): *çal*- [egyéb jelentések mellett] '(Insekt) stechen'. Doerfer és Tezcan jeleznek hosszú magánhangzójú *čāl*- alakot is.

A török *çal*- ige több nyelvből igazolható, szórványos 'füvet rág; megéget; megszúr' jelentései elháríthatják a hagyományos etimológiai származtatás már említett jelentéstani nehézségét. Megjegyzendő, hogy az ige alapjelentése, ha nem egy, a régóta ismert *çal*- bázistól független, homofón alakkal van dolgunk, mindenesetre, 'lefelé irányuló lendületes mozgást végez' lehetett (vö. Doerfer 1: 308—309 (No. 180); Berta 1996: 123). Innen érthetőek az elterjedtebb 'üt; csap; állatot leszúr, levág; húros hangszeren játszik' jelentések mellett alkalmanként felbukkanó 'füvet vág', 'ellop', 'hurkol' stb. speciális jelentések is.

A török *çal*- 'szúr, csíp' ige névszói *çal-i* származéka a mai oguz nyelvekből mutatható ki:

török *çalı* 'koljučij (ternistyj) kustarnik; kust, kustarnik, melkaja zarosl'; hvorost, hvorostina'; azeri *čali* 'kustarnik'; türkmen *čali* '(bot.) soljanka kustarnikovaja'; gagauz *čali* 'tern; ternovyj; zanoza, koljučka; koljučij'.

Megvan — valószínűleg oguz, közelebről azeri nyelvjárás jövevényként — a haladzsban is: *čalu* 'eine Pflanze zum Verbrennen' (Doerfer—Tezcan 97b), ld. még *čalu* 'Hecke (aus Gesträuch)' (Doerfer 1987: 129 (No. 315), 282).

A mai oguz adatok alapján nem dönthető el biztonsággal, hogy a kiindulópont egy régi oguz *çal-i vagy *çal-iğ forma volt-e? Az első esetben a török deverbális *-I*, a másodikban a deverbális *-(X)g képző kapcsolódhatott a 'szúr, csíp, felsért, sérülést okoz' jelentésű igei bázishoz. Az azeri nyelvjárás alak (*čalu*) inkább egy korábbi *çal-iğ, mintsem *çal-i formára mutatható. A haladzs *čalu* adat viszont, ha mégsem lenne jövevény, inkább egy *çal-i formára szavazhatna. Mélyhangrendű szavakban a *-ğ* ugyanis megmarad a haladzsban (vö. Doerfer 1988: 57—58).

A magyar *csalán* szó kifogástalanul magyarázható lenne egy **çal-i+gan* átadó alakból. Ez a hangalak kétféle módon alakulhatott ki.

Az egyik — az egyszerűbb — rekonstrukciós lehetőség, ha a már fentebb jelzett módon, a *čal-* ‘csíp, szúr’ ige *-l* deverbális névszói származékának *+gAn* képzős denominális névszói alakjára gondolunk. Az *-l* deverbális névszóképzőről az ótörök korpuszban ld. legújabban Erdal (1991: 340—341) áttekintését. Az *-l* képző egyaránt járulhat tranzitív és intranszítív bázisokhoz, s a vele képzett névszó a bázisige által jelölt cselekvés, történés alanyának jelölésére szolgál. Egy régi török **čal-l* forma jelentése tehát **‘valami vagy valaki, ami vagy aki csíp, szúr, harap’* lehetett. Ez az a jelentés, amely megvan a fentebb idézett oguz ill. haladzs adatokban is. A **čal-l* névszóhoz járuló *+gAn* denominális névszóképző növény- és állatnevek jelölésére szolgál. Az ótörök korpuszban fellelhető *+gAn* képzős származékokról ld. Erdal (1991: 85—89) összefoglalását (vö. pl. *čam+gän* ‘meadow’, *arpa+gan* ‘a plant with the appearance of barley (*arpa*)’, *tutur+kan* < *tutur+gan* ‘rice’ stb.). Egy ilyen etimon (**čal-i+gan*) feltevése mind hangtani, mind alaktani, mind jelentéstani szempontból tökéletesen megfelelne a magyar *csalán* szó számára elvárható átadó alaknak.

Nem zárható ki biztonsággal ugyanakkor az sem, hogy a magyarba bekerült **čaligan* alak egy korábbi **čal-ig+gan* forma szabályos folytatása. Ebben az esetben a *čal-* ‘csíp, szúr, harap’ jelentésű igei bázishoz, egy az ótörök kortól kezdve nagyon jól ismert *-(X)g* képző járult volna. (Az *X*-szel jelölt vokális ún. négyes illeszkedésű volt, melynek fonetikai értéke a megelőző szótagi [a] után [i] lehetett.) Az *-(X)g* képző tranzitív és intranszítív bázisokhoz egyaránt csatlakozhatott. Az ótörök korpusz tanúsága alapján (vö. Erdal 1991, 172 skk.) ugyanakkor a tranzitív igékből az *-(X)g* képzővel képzett névszó a bázisige által jelölt cselekvés tárgyát vagy magát a cselekvést jelöli, így egy **čaliğ* alak jelentése ‘az akit/amit megcsíp(ett)’ ill. ‘csípés’ lehetett volna. (Erdal 1991, 185 egy bizonytalan jelentésű *čaliğ* igei névszót említ az ótörök korpuszból.)

Míndezt figyelembe véve valószínűbbnek gondolhatjuk, hogy a magyarba bekerült **čaligan* forma török előzménye nem **čal-(X)g+gan*, hanem *čal-l+gan* lehetett. (Fonetikai szempontból egy **čal-(X)g+gan* alakból is kiindulhatnánk, hiszen a *-gg-* egyszerűsödése *-g-vé* teljesen szabályos lenne a törökben.)

A magyar *csalán* szó valószínűsíthető török etimonjának kijelölése után célszerű röviden megemlékezni néhány olyan török lexémáról, melyeket az eddigi irodalomban összekapcsoltak a *csalán* törökségi háttérével, de ezt a kapcsolatot — jelenlegi ismereteink szerint — el kell háritanunk.

Ilyen — valószínűleg *nem* a magyar *csalán* szó török háttéréhez tartozó, de korábban idevont — szavak a következők:

1. ótörök (karahanida) (vö. Clauson 420a; Dankoff—Kelly 1: 332) *čalqan*. A szó jelentése Kāšgārī-nál ‘The spread of an infection from one spot to another’, s Clausonnal szemben semmi köze sincs a ‘csalán’ jelentésű török alakokhoz.

2. Erősen kérdéses a kurg. *čalkan* ‘csalán’ szó státusza. A kurg. *čalkan* bázisa valószínűleg megegyezik a magyar *csalán* szó etimonjával, de képzése nem. Egy korábbi **čal-(O)k+gan* forma szabályos hangtörténeti képvisellete lehet. (Az ótörök *-(O)k* képzőről ld. Erdal 1991, 224 skk., vö. még Doerfer 3: 33 (No. 1052), továbbá 1: 308—309 (No. 180); tü. *čaliğ* (čag. *čaliγ*) ‘wild’ — ló jelzője általában: ‘gyors, tüzes’ stb.) A második — az adott lexémában középső — szótagi szuffixumvokális eltűnése — **-o-* > **-u-* > **-i-* > *-∅-* —

szabályosnak mondható. Az ojrot *čalkančak* ‘krapiva’ képzése megegyezik a kirgiz szóéval, s egy *+čak* kicsinyítőképzővel van bővítve.

3. Mindenképpen ki kell rekesztenünk a *csalán* törökségi adatai közül a csuvas *šalan* ‘šipovnik, dikaja roza; (dial.) ternovnik’ adatot. A csuvas szónak semmi köze sincs a magy. *csalán*-hoz. A csuvas *šalan* szókezdő mássalhangzója — eredeti szóban — nem mehet vissza egy **č*-re, de az első szótagi *-š-* sem állhat egy köztörök *-a-* helyén. (Genuin szavakban a szókezdő **č-* modern csuvas képvisellete *š-* lenne, a köztörök első szótagi *-a-* helyén pedig vagy *-u-*, vagy *-i-* állna.) A *šalan* viszont összefügghet a csuvas *šāl* ~ köztörök *tiš* ‘fog’ szóval. (A *šāl* kialakulásának rekonstruálható útja **tiš* > **čiš* > **šiš* > *šāl* lehetett, ahol a **čiš* > **šiš* változás asszimiláció eredménye.) A *šalan* rekonstruálható kiinduló alakja feltehetőleg **tiš+A-n* volt, alaktani szempontból egy particípium. A csuvas nyelvből **šāla-* < **tiša-* igét nem mutathatunk ugyan ki, de a köztörök nyelvekben jól ismert a *tiš* szó *+A-* képzős alakja: vö. pl. tatár *tešä-* I ‘zazubrivat’, delat’ nasečku; točit’, zatačivat’, II ‘vypadat’ — o moločnyh zubah; pojavljat’sja — o postojannyh zubah’; baskír *tešä-* I ‘nasekat’ zub’ja, zubcy (na serpe, žernove i t.p.); točit’, zatačivat’, II ‘vypadat’ (o moločnyh zubah)’; kumük *tiše-* ‘tesat’; točit’; (peren.) natravlivat’ kogo-l. na kogo-čto-l.’ stb. A **tiša-* ige jelentése ‘fogazatot készít, élesít’ volt. Ez az ige szemantikailag jól opponálható a *+IA-* képzős **tiš+IA-* igével, melynek eredeti jelentése ‘harap’ lehetett. Vö. pl. tatár *tešlä-* ‘kusat’ kogo-l., deržat’ zubami; delat’ neprijatnosti’, baskír *tešlä-* ‘kusat’ čto; kusat’, otkusyvat’; kusat’sja, kusat’, karakalpak *tisle-* ‘prijavit’ zubami, kusat’, prikusit’, hvatat’ zubami, gryzt’ stb. Megvan az ige a csuvasban is: vö. *šalla-* ‘fogakat ráspolyozni’ (Paas.), ‘nasekat’ zubcy, pokryvat’ nasečkoj; podrubat’, podšivat’ (napr. platok)’ jelentésben. Érdekes módon a csuvas *šalla-* ige jelentése nem a köztörök **tiš+IA-*, hanem a **tiš+A-* igéét követi. Mindez megengedi azt a feltevést, hogy a *šalan* számára rekonstruálható **tiš+A-* ige jelentése ‘harap’ lehetett, vagyis a csuvas előzményében pontosan fordított volt a szemantikai disztribúciója a **tiš+IA-* és a **tiš+A-* igéknek, mint a köztörökben.

Rövidítés- és irodalomjegyzék

ARSI.	<i>Azerbajdžansko—russkij slovar’</i> . Ed. Azizbekov, H. A. Baku, 1965.
azeri	ld. ARSI.
baskír	BRH
Berta 1996	<i>Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch—Türkischen</i> . Wiesbaden (Turcologica 24)
BRH	<i>Başqortisa—rusça hüðlek</i> . Ed. Uraqsin, Z.G. Mäskäü, 1996.
BTLw.	Gombocz, Z., <i>Die bulgarisch—türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache</i> . Helsinki, 1912.
Clauson	Clauson, G. Sir, <i>An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish</i> . Oxford, 1972.
csuvas	ld. ČVSI.

- csuvas (Paas.) Paasonen, H. *Tschuwaschisches Wörterverzeichnis*. Eingeleitet von A. Róna-Tas. Szeged 1974. (*Studia Uralo-Altaica* 4)
- csuv. (Zol.) Zolotnickij, N. I., *Kornevoj čuvaško—russkij slovar', sravnen-nyj s jazykami i narečjami raznyh narodov tjurkskogo, finskogo i drugih plemen*. Kazan', 1875.
- ČVSl. Čávašla—vir šsla slovar'. Ed. Skvorcov, M. I. Moskav, 1982.
- Dankoff—Kelly Mahmūd al-Kāšgarī, *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Lu yāt at-Turk)*. 1—3. Edited and Translated with Introduction and Indices by Dankoff, R. in collaboration with Kelly, J. Sources of Oriental Languages and Literatures. 7. Edited by Tekin, Ş. & Tekin, G. A. Harvard University Printing Office. 1982—1985.
- Doerfer Doerfer, G. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. 1—4. Wiesbaden, 1963—1975.
- Doerfer 1987 Doerfer, G. *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch*. Textband. Wiesbaden.
- Doerfer 1988 Doerfer, G. *Grammatik des Chaladsch*. Wiesbaden. (*Turcologica* 4)
- Doerfer & Tezcan Doerfer, G. & Tezcan, S. *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)* Budapest, 1980.
- Erdal 1991 Erdal, M. *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. 1—2. Wiesbaden. (*Turcologica* 7)
- gagauz ld. GRMSI.
- GRMSI. *Gagauzsko—russko—moldavskij slovar'*. Ed. Baskakov, N.A. Moskva, 1973.
- haladzs ld. Doerfer & Tezcan
- Judahin Judahin, K.K. *Kirgizsko—russkij slovar'*. Moskva, 1995.
- karakalpak ld. KkalpBask.
- kazak ld. KzkRSI.
- kirgiz ld. Judahin
- KkalpBask. 'Slovar' in Baskakov, N. A. *Karakalpakszkij jazyk. I. Materialy po dialektologii*. Moskva, 1951.
- Klebensberg-Eml. *Emlékkönyv Klebensberg Kunó negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest, 1925.
- KmkRSI. *Kumyksko—russkij slovar'*. Ed. Bammatov, Z.Z. Moskva, 1969.
- kumük ld. KmkRSI.
- KzkRSI. Mahmudov, H. & Musabaev, G. *Kazahsko—russkij slovar'*. Alma-Ata, 1954.
- Ligeti 1986 Ligeti Lajos, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- MBölcs. Vámbéry Ármin, *A magyarság bölcsőjénél. A magyar-török rokonság kezdete és fejlődése*. Budapest, 1914.

- MEr. Vámbéry Ármin, *A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány.* Budapest, 1882.
- MNy. Magyar Nyelv. Budapest. 1 (1905) —
 Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közzéteszi Berta Árpád. Budapest. Nyelvtudományi Közlemények. Pest [később] Budapest. 1 (1862)
- NyK —
- ojrot ld. OjrRSI.
 OjrRSI. *Ojrotsko—russkij slovar’.* Ed. Baskakov, N. A. Moskva, 1947.
 Radl. Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte.* 1—4. Sanktpeterburg’, 1893—1911.
- tatár ld. TRSI.
 TESz. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* 1—3. Ed. Benkő Loránd. Budapest 1967—1984.
- TkmRSI. *Turkmensko—russkij slovar’.* Eds. Baskakov, N. A. et al. Moskva, 1968.
- török ld. TuRSI.
 TRSI. *Tatarsko—russkij slovar’.* Ed. Golovkina, O. V. Moskva, 1966.
 TuRSI. *Turecko—russkij slovar’.* Eds. Mustafae, É. M.-É. et al. Moskva, 1977.
- türkmen ld. TkmRSI.
 VárReg. *Ritvs explorandae veritatis...* Colosjuarij, 1550. Karácsonyi János és Borovszky Samu közreműködésével kiadja a váradi káptalan. Budapest, 1903.